

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 18 – 2/2011.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_11/backa.pdf]

”MELLAN MÄNNISKAN OCH HENNES HÄLSA STÅR LÄKAREN”

STRUKTURANALYS AV EN WAERLANDISTS SJUKDOMSBERÄTTELSE

Andreas Backa

I äldre tider var det vanligt att man blev vegetarian av etiska eller religiösa skäl, exempelvis bland antikens pytagoreer och nyplatoniker. Nuförtiden förknippas emellertid vegetarianismen kanske i första hand med hälsorörelsen som växte fram i samband med moderniseringen av samhället under 1900-talets början. En av de tidiga förespråkarna i Norden av vegetarisk kost för hälsans skull var finlandssvensken Are Waerland (1876–1955), som står i fokus för denna artikel. Materialet för undersökningen är en berättelse av en waerlandist, det vill säga en anhängare av hälsorörelsen som grundades av Are Waerland, hämtad ur boken *Waerlandkosten räddade oss – Femtio waerlandister berätta* (1948). Undersökningens syfte är att studera transformationen från sjukdom till hälsa i en waerlandists sjukdomsberättelse. För att komma åt förändringsaspekten använder jag mig av Algirdas Julien Greimas (1980; se vidare Holbek 1998) strukturalistiska aktantmodell och studerar hur aktanternas positioner förändras under berättelsens gång. I likhet med Anne Hunsaker Hawkins (1990; se vidare Hydén 1997) betraktar jag sjukdomsberättelser som omvändelseberättelser, och tar särskilt fasta på situationen före och efter berättelsens vändpunkt. Vidare vill jag även ställa de mönster som synliggörs genom analysen i relation till det moderna som samhällsströmning. Härnäst redogör jag för undersökningens teoretiska utgångspunkter och fortsätter därefter med en kortfattad introduktion till Are Waerland och hälsorörelsens uppkomst.

MODERNITET SOM TEORETISK REFERENSRAM

Den moderna vegetariska rörelsen är nära sammankopplad med moderniteten och framväxten av industrisamhället. Med modernitet avses här den samhällsordning som växte fram som ett resultat av upplysningens idéer och de senaste århundradens teknologiska uppfinningar. Det finns en omfattande teoribildning kring modernitetens

som samhällsströmning, och jag tar inledningsvis fasta endast på vissa aspekter som är relevanta för denna artikel.¹

Enligt David Lyon (1998, 31) präglas den moderna världen av dynamisk kraft, globala konsekvenser och förkastande av tradition. Nära förknippat med modernitet är tron på det mänskliga förnuftets förmåga att skapa frihet samt "förnuftets rätt att kritiskt granska och underkänna oreflekterad, självklar och av traditionen legitimerad kunskap" (Berg 1992, 180). Moderniteten innefattar även en tro på framsteg av olika slag, i motsats till den antika uppfattningen om en cyklisk rörelse i historien (Lyon 1998, 14). Därmed blir förändring ett centralt begrepp i den moderna världen: Alla måste vara beredda på att förändras, och man ska även aktivt eftersträva och genomföra förändringen själv (Berg 1992, 186f). Människan måste lära sig att se framåt mot rörlighet, förnyelse och förändring, snarare än att nostalgiskt blicka bakåt mot något verkligt eller tänkt förflutet (Berman 1995, 91). I det moderna samhället besitter individen själv makten att utveckla sitt eget liv. Följder av moderniteten blir bland annat differentiering, rationalisering, urbanism, disciplin och tilltagande världslighet (Lyon 1998, 35–41).

Modernitetens tankegångar genomsyrar i hög grad dagens samhälle, men det finns sedan en lång tid tillbaka även kontramoderna rörelser som riktar kritik mot moderniteten och de moderna ideologierna (Lyon 1998, 31, 105–108). Det som kommer efter det moderna brukar benämnas postmodernt, alternativt senmodernt, beroende på vilken betydelse begreppet tillskrivs. Exempelvis Pertti Anttonen (1993, 19) framhåller att det postmoderna snarast bör ses som ett nytt perspektiv på moderniteten. Typiskt är dock att det postmoderna har att göra med försvagningen av vissa aspekter av det moderna, och att det postmoderna fokuserar begrepp som av moderniteten betraktas som marginaliserade (Lyon 1998, 16; Anttonen 1993, 19). Modernitetens stora berättelser som idén om framsteget, den ekonomiska tillväxten och arbetarnas revolution betvivlas, och man inser att till och med vetenskapen – som tidigare betraktats som en representant för den legitima kunskapen – står på lös grund (Lyon 1998, 22; Giddens 1996, 44).

Det postmoderna låter sig inte enkelt fångas i en kortfattad redogörelse. Thomas Ziehe (1989, 155–159) har ändå identifierat tre senmoderna tendenser han anser särskilt betydelsefulla: subjektivering, ontologisering och estetisering. Med subjektivering avser Ziehe en längtan efter närhet och intimitet. Idealet är autenticitet – man ska vara öppen och igenkännande i förhållande till andra, och ge uttryck för den egna situationen. Härigenom blir människan mer "naturlig" och i förlängningen "sundare". Ontologisering handlar om rädsla för förlust av överordnad mening, vilket har sin grund i överbetoningen av rationalitet och det modernas avsaknad av metafysisk grund. Ontologiseringen kan ta sig en mängd olika uttryck, exempelvis intresse för nyandliga rörelser eller ekologiskt inriktad naturfilosofi. En längtan efter förmodern stabilitet och fast mening kan sägas vara utmärkande för ontologiseringen. Estetisering innebär att individen ska sätta sin prägel på omgivningen. Man förbannar "tristessen och ledan", och förkonstlar världen i syfte att göra den mer "skapad" av ett individuellt jag. Stilmedvetande blir viktigt, och oskrivna lagar för "utstyrelse, beteenden och

1 För en mera heltäckande beskrivning se till exempel Liedman 1997.

attityder" uppstår för att skapa en känsla av överlägsenhet i förhållande till omvärlden (Ziehe 1989, 155–159).

Till relationen mellan modernitet, postmodernitet och hälsa kommer jag att återkomma längre fram i artikeln genom en diskussion om individens ansvar för sin egen hälsa. Först vill jag dock redogöra i korthet för den vegetariska rörelsen och särskilt Are Waerlands roll i den. Detta gör jag huvudsakligen utgående från *I hälsans tjänst – Hälsorörelsen och hälsobranschens historia* (Färnlöf et al 2007, 7–17).

ARE WAERLAND OCH HÄLSORÖRELSEN

År 1847 bildades *The Vegetarian Society* i Manchester – industrialismens högborg – i England, som med sina mer än 10 000 medlemmar är den största sammanslutningen av vegetarianer i dag. Några år senare började ledaren för sjundedagsadventisterna Ellen G. White (1827–1915) skriva böcker och hålla föredrag om nykterhet, hälsa och vegetarisk kost. Till Norden kom både industrialiseringen och den vegetariska rörelsen först senare. Svenska Vegetariska Föreningen grundades 1903 av Johan Lindström Saxon (1859–1935) som var föreningens ordförande fram till sin död. Saxon medverkade också vid bildandet av vegetariska föreningar i Finland och Norge och var länge en centralgestalt inom hälsorörelsen. Förutom vegetarianism förespråkade Saxon nykterhet, djurskydd, fred, demokrati, frisinne och ett naturenligt levnadssätt. Han redigerade den vegetariska föreningens tidskrift *Vegetarianen* och skrev ett hundratal böcker om levnadsreform, umgängeskunst och hembygdshistoria. Efter att Saxon avlidit 1935 blev Are Waerland den nya auktoriteten inom hälsorörelsen i Sverige (Eklöf 2005, 256). Waerland, som ursprungligen hette Paul Henrik Fager², var född och uppvuxen i Ekenäs och härstammade "från gamla svenska bondesläkter" på både fars- och morssidan (Jobson 1976, 5). Det är oklart om Waerland tog någon examen, men han studerade i bland annat Helsingfors och London, och arbetade som folkhögskolelärare, författare och journalist. Waerlands tidiga böcker hade övervägande filosofiskt innehåll. Han skrev också nationalromantiska verk, något som även präglar hans hälsoböcker.

Till en början författade Waerland dock inga böcker om närings- och kostfrågor, men 1915 behandlade han nykterhetsfrågan i en bok med titeln *Skall jag taga vara på min broder?* Hans första och kanske mest kända hälsobok *In the cauldron of disease* gavs ut 1934 i London. När Agne Windmark, frisksportrörelsens grundare, fick tag på boken började han publicera egna översättningar ur boken i tidningen *Frisksport*. Frisksportrörelsen strävade efter att befrämja ett hälsosamt leverne genom ett enkelt och sunt kosthåll i kombination med friluftsliv och kroppsövningar. Windmark beskrev Waerlands bok, som senare utgavs i svensk översättning under namnet *I sjukdomarnas häxkittel* (1969), som "den främsta, mest sympatiska, enkla, övertygande bok, som i modern tid skrivits om hälso-kultur" (Färnlöf et al. 2007, 17). Windmark blev uppenbarligen mycket begeistrad av Waerlands idéer för han cyklade hela vägen

2 Från och med år 1912 kallade han sig för Are Waerland (Eklöf 2005:256).

från Sverige till Alassio i Italien där Waerland nu var bosatt för att övertala honom att återvända till Sverige och arbeta inom hälsorörelsen (Jobson 1976, 6). Waerland började därefter resa runt i Sverige, Finland och Norge för att hålla föredrag (Eklöf 2005, 256). Budskapet var att sjukdom är ett resultat av felaktig livsföring. Genom att avskaffa livsföringsfelen skulle sjukdomarna försvinna av sig själva. Waerland förrespråkade laktovegetarisk kost med betoning på råkost, daglig fysisk ansträngning, frisk luft, kalla bad och avrivningar, utrensning och fasta. Därtill skulle man avstå från salt och vitt socker samt stimulantia som kaffe, tobak och alkohol. Waerland lanserade även den så kallade kruskan, som var en gröt bestående av grovt krossade korngryn och vetekli som kokades tillsammans med torkad frukt och åts med mjölk (*Waerlandkosten räddade oss* 1948, 158–159).

Waerland startade även organisationen Solvikingarna. Namnet härrör från det stora så kallade näringsexperimentet som Waerland initierade på 1930-talet, där tusen deltagare skulle leva på waerlandkost under tre års tid. Intresset för Solvikingarna var stort, men någon egentlig uppföljning av experimentet gjordes aldrig. Are Waerlands idéer väckte stark genklang hos många frisksportare, men hans författarskap och föredrag ledde också till splittring inom rörelsen. En bidragande orsak var antagligen hans nationalistiska inriktning – Waerland beundrade vikingarnas livssyn och kritiserades för sitt ”hyllande av det germanska blodet” (Eklöf 2005, 263). Waerland lämnade Frisksportförbundet 1938, och samma år startade han organisationen Allnordisk Frisksport som senare kom att heta Allnordisk Folkhälsa. Tidningen *Solvikingen*, sedermera *Waerlands månadsmagasin*, hade underrubriken: ”För de nordiska folkens kroppsliga och andliga pånyttfödelse” (Färnlöf et al 2007, 20). Enligt Eklöf avtog intresset för waerlandismen efter krigsslutet i Sverige, och i stället reste Waerland runt i Tyskland, Schweiz och USA. Hans sista bok, *Der Weg zu einer neuen Menschheit*, utkom 1953 i Tyskland. Två år senare avled Waerland i Alassio. Efter Waerlands död fortsatte Ebba Waerland, hans tredje hustru, att lansera waerlandismen i Tyskland och Schweiz. *Waerlands månadsmagasin* bytte namn till *Tidskrift för Hälsa*, och Allnordisk folkhälsa blev Riksförbundet Hälsofrämjandet. Både förbundet och tidskriften existerar ännu i dag (Eklöf 2005, 257).

MATERIAL

Materialet som ligger till grund för min undersökning är boken *Waerlandkosten räddade oss – Femtio waerlandister berättar*, och framför allt en sjukdomsberättelse ur denna som är nedtecknad av köpman H. Walltin i Arvika. Berättelsen är tio sidor i omfång och har rubriken ”Min mångåriga mag- och tarmkatarr och mina dåliga njurar äro nu läkta” (*Waerlandkosten räddade oss* 1948, 43–52). Boken är utgiven av Waerlands Månadsmagasins Förlag och är, enligt bokens titelsida, ”en glänsande bekräftelse i femtio berättelser på riktigheten i Are Waerlands stora grundläggande princip: Vi ha icke med sjukdomar att göra utan med livsföringsfel. Avskaffa livsföringsfelen och sjukdomarna skola försvinna av sig själva”.

Berättelserna i boken är skrivna av personer med olika såväl social bakgrund som sjukdomsbakgrund. Det som förenar dem är att de alla har blivit botade och omvända

till den vegetariska rörelsen genom sin kontakt med Are Waerland, något som de genom denna bok vill berätta om. En del av artiklarna är kommenterade av en okänd redaktör, möjligtvis Are Waerland själv. Berättelserna följer alla i stort sett samma mönster (se nästa avsnitt), och därför har jag valt en berättelse som jag studerar mera ingående. Det centrala temat är att berättaren har varit sjuk under en längre tid. Trots medicinering och sjukvård har tillståndet inte förbättrats, snarare tvärtom. Först när berättaren kommer i kontakt med Are Waerland och börjar tillämpa waerlandismens principer förändras situationen.

VÄNDPUNKTER OCH SJUKDOMSBERÄTTELSE

Under de senaste decennierna har den folkloristiska forskningen blivit allt mer inriktad på individuella och självupplevda berättelser, säger Alf Arvidsson (1999, 26). En särskild typ av berättelser, till vilka waerlandistberättelser kan räknas, är de som handlar om vändpunkter i livet, det vill säga "situationer då levnadsbanan fått en ny riktning" (Arvidsson 1999, 28). Särskilt dramatiska är de så kallade omvändelseberättelserna, som leder till att en person efter en vändpunkt "får helt omvärdera sin syn på livet och tillvaron" – det klassiska exemplet på en berättelse av det här slaget är Paulus omvändelse till kristendomen på vägen till Damaskus (Arvidsson 1999, 28; jfr Hawkins 1990, 550). Omvändelseberättelser är ofta, men inte nödvändigtvis alltid, religiösa. Anne Hunsaker Hawkins (1990; se vidare Hydén 1997) relaterar omvändelseberättelser till så kallade *illness narratives*, eller sjukdomsberättelser. Hawkins har lagt märke till att patienters berättelser om sin kamp mot sjukdomen så gott som alltid är uppbyggda på samma sätt. Denna typ av berättelse har en grundstruktur som består av tre delmoment:

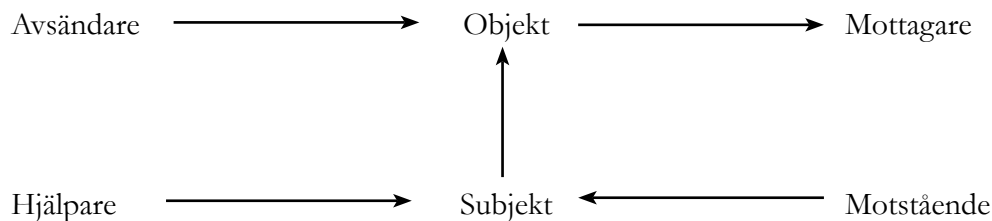
- 1) Tiden före insjuknandet. – Detta uppfattas i allmänhet som en tid präglad av ohälsosamt leverne.
- 2) Sjukdomens inträde. – Kris, sjukdomen blir en fråga om liv och död.
- 3) Tillfrisknande. – Upplösning av krisen och början på ett nytt liv. (Hydén 1997, 60; Hawkins 1990, 554ff)

Omvändelseberättelser är alltså en berättelseform som kan förekomma i vitt skilda kulturella sammanhang. I omvändelseberättelser berättas det om syndare som har mött gud ansikte mot ansikte, blivit omvända till den rätta läran och nu lever ett liv i gudsfruktan. Sjukdomsberättelsen handlar om en person som "syndat" genom att inte leva ett hälsosamt liv. Efter en tid av sjukdom har dock en vändpunkt inträffat och den sjuke har blivit frisk, vilket gör att han blir tvungen att omvärdera sin tidigare livsföring som var själva orsaken till insjuknandet. På så vis, menar Hawkins (1990; jfr Hydén 1997), använder sig berättaren av en redan etablerad genre för att organisera sitt berättande om sjukdom enligt ett välbekant mönster. Detta mönster är framträdande även i mitt material – en waerlandists sjukdomsberättelse. Ett annat drag som enligt Lars Christer Hydén är utmärkande för sjukdomsberättelser är förändring:

allt eftersom sjukdomsprocessen framskrider förändras berättelsen för att passa de nya perspektiven (Hydén 1997, 61). Detta är något som jag tar fasta på i min analys, och en orsak till att jag väljer att kombinera sjukdomsberättelser med Algirdas Julien Greimas aktantmodell, som jag ska redogöra för nedan.

AKTANTMODELLEN

Jag vill kombinera Hawkins struktur för sjukdomsberättelser med Greimas (1980; se vidare Holbek 1998) aktantmodell, som är en mer allmän vidareutveckling av Vladimir Propps och Etienne Souriaus teorier. I denna modell definierar Greimas sex så kallade aktanter som är logiskt organiserade enligt nedanstående modell.

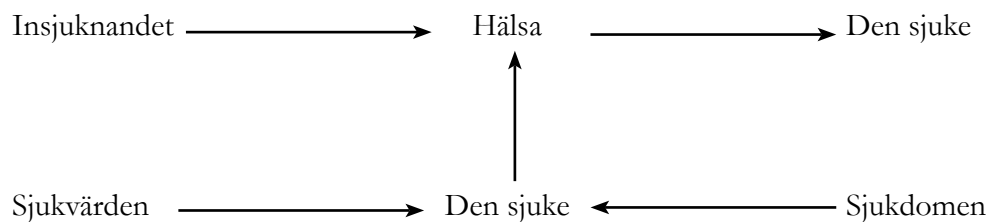
Figur 1. Greimas aktantmodell efter Holbek (1998: 352).

I modellen är det subjektet som åtar sig objektet. Detta är systemets huvudaxel, och representerar subjektets resa, eller *quest*, mot objektet som är målet. Avsändaren är i besittning av objektet, och ger det vidare till mottagaren. Detta är kommunikationsaxeln. Subjektet assisteras av hjälparen, och hindras av motståndaren. Detta är konfliktaxeln. Aktanterna i Greimas modell är inte att förväxla med en aktör, utan kan sägas ligga på en högre abstraktionsnivå. En aktör behöver sålunda inte nödvändigtvis vara en människa, och kan vara representerad i flera aktanter under berättelsens gång (Greimas 1980, 202, 209). Tillämpad på en folksaga kunde prinsessan vara aktantmodellens objekt. Avsändaren utgörs av kungen, medan hjälten som ska rädda prinsessan är både subjekt och mottagare. De två återstående aktanterna, hjälparen och motståndaren, betraktas av Greimas som mindre viktiga, emedan de endast har en sekundär roll (*participants circonstanciels*). Greimas illustrerar detta genom att beskriva dem som adjektiv i förhållande till substantiv (Greimas 1980, 204–205). Aktantmodellen kan emellertid också ha helt andra användningsområden. Ett exempel på detta är Greimas tillämpning av aktantmodellen på den marxistiska ideologin utgående från en aktivists perspektiv Greimas (1980, 207). I detta fall är människan subjekt och det klasslösa samhället objekt. Avsändare är historien och mottagare mänskligheten. Händelseförloppet motarbetas av borgarklassen och understöds av arbetarklassen (*ibid.*). Genom att aktantmodellen inte bara beskriver struktur utan även

ett händelseförlopp – en förändring från ett utgångsläge till ett definierat mål – anser jag den lämplig att kombinera med sjukdomsberättelser.

KÖPMAN H. WALLTINS BERÄTTELSE

Detta kapitel består av min analys av en berättelse skriven av köpman H. Walltin i Arvika, 43 år. Samtliga citat är, om inget annat anges, hämtade ur *Waerlandkosten räddade oss* (1948, 43–52). Analysen tar avstamp i Greimas aktantmodell och Hawkins sjukdomsberättelser. Jag fokuserar särskilt berättelsens vändpunkt, och delar in min analys i tiden före vändpunkten (sjukdomstiden) och tiden efter vändpunkten (tillfrisknande och omvändelse). I min analys placerar jag berättarjaget – den sjuke – i aktantmodellens subjektsposition. Det som sätter igång berättelsens händelseförlopp, och samtidigt fungerar som motståndare, är sjukdomen mot vilken den sjuke kämpar. Målet, det vill säga objektet, är att bli kvitt sjukdomen och återvinna hälsan. Hjälparen består i sin tur av flera aktörer, dels den konventionella sjukvården, dels den sjukes familj och vänner. Mottagaren i aktantmodellen är den sjuke som strävar efter att bli frisk.

Figur 2. Situationen före vändpunkten.

Walltin hade vid 17 års ålder insjuknat i en magsjukdom som ingen läkare först visste vad berodde på, men som senare bedömdes vara "kronisk mag- och tarmkatarr". Denna hade sitt ursprung i att saltsyrekörtlarna "till stor del hade upphört att fungera", vilket i sin tur kunde härledas till en "mycket stark förkylning några år tidigare i samband med en skridskofärd (segling)". Walltin hade tillsammans med några kamrater blivit tvungen att ligga ute på isen över natten "på en »bädd» av våta segel", eftersom de seglat vilse i dimman. "Efter den dagen började min mage krångla", skriver Walltin, "och jag fick börja den smärtsamma och dyrbara vandringen mellan läkare, apotek och sjukhus". Det är denna händelse som sätter igång sjukdomsförloppet och därmed också aktantmodellens händelseförlopp – insjuknandet representerar avsändaren.

Med denna sjukdomsbakgrund sökte sig Walltin vid 24 års ålder till Stockholm "för att kunna söka specialister på magsjukdomar". Walltins val att söka hjälp hos den konventionella sjukvården gör att jag placerar läkaren i hjälparposition i den första aktantmodellen, det vill säga före vändpunkten. Besöken hos läkarna visade sig dock i bästa fall fruktlösa: "resultatet blev en ny provmåltid och en ny magpumpning, ibland

Andreas Backa: "Mellan människan och hennes hälsa står läkaren"

endast ett nytt recept ungefär liknande det jag tidigare fått av någon annan läkare". Sjukdomen förvärrades sålunda ytterligare, och när situationen var som värst övervägde Walltin till och med att ta sitt liv. Liksom i Hawkins (1990) sjukdomsberättelser blir alltså situationen även i det här fallet en fråga om liv och död.

Min mage lämnade mig aldrig någon ro, ty jag hade ständiga smärtor. Jag var rädd för att lägga mig om kvällen, och jag fasade för att stiga upp till en ny dag [...] Mina nerver blevo undan för undan allt mera i olag [...] Dessa år minns jag som de tyngsta i mitt liv. Jag var endast 24—25 år och jag var ibland övertygad om att jag inte hade länge kvar att leva. I mina svåraste stunder övervägde jag att göra ett hastigt slut på alltsammans.

Walltin skriver att han "hemifrån fått en utpräglad auktoritetstro till de legitimerade läkarna", men den började nu "mattas mer och mer". Den svåra situationen till trots brann ändå innerst inne "en livsgnista, som inte lät sig utsläckas", och som sade honom "att det måste finnas någon utväg ur detta sjukdomselände". Han lyckades också för en tid bli lite bättre tack vare en homeopats behandling. "Jag både jublade och undrade. *Men jag blev bättre och bättre i min sjuka eländiga mage*", skriver han. Av detta framgår att det som Walltin helst av allt vill är att bli kvitt sin sjukdom för att kunna återgå till ett vanligt liv med arbete och familj. Att bli frisk är aktantmodellens objekt och det som han strävar efter i sin *quest*. Detta blir särskilt tydligt när Walltin berättar om sin flytt till Värmland vid 28 års ålder, där han poängterar att han nu har en förtjusande fru och tre *friska* barn.

Detta ombyte från storstaden till mera lantliga förhållande i värmlandsstaden gjorde mig oändligt gott. Jag träffade där den flicka, som i dag är min förtjusande fru och mina tre friska barns mor. Jag startade ett eget affärsföretag. Jag kunde göra detta därför att jag träffade en man [homeopaten, min kommentar], som trodde på mig, och som hjälpte mig igång.

I sin iver satte Walltin "full fart från första dagen" på nya jobbet, vilket inte var bra; arbetet var för hårt, och sjukdomen – motståndaren – gick till motangrepp.

Min mage blev åter sämre, och vad värre var: mina njurar började också krångla. Åter höll jag på att glida ner i sjukdomsträsket. Detta var år 1933. Det gick ytterligare tre år, under vilka jag fick kämpa mot mycken sjuklighet. Magsjukdom, njurlidande, håravfall dåliga nerver — övermåttan dåliga.

Slutligen beslutade läkarna att det "måste bli operation. Högra njuren skulle tas bort". Walltin såg vid det här tillfället ingen annan möjlighet än gå med på en operation, för han kunde "ibland få sådana smärtor i högra njuren, att jag önskade mig döden. Kallsvetten rann utför kinderna och jag var mera ett skelett den tiden än en människa". Beslutet att gå med på en operation måste ha varit svårt för Walltin, ef-

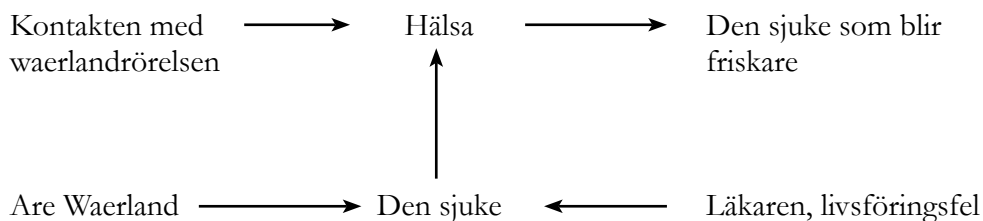
Andreas Backa: "Mellan människan och hennes hälsa står läkaren"

tersom han hade "haft en arbetskamrat som för några år sedan hade opererat sin ena njure. Vi andra, hans kamrater, betraktade honom med ständigt beklagande, ty han var aldrig riktigt frisk och han fick lägga ut stora summor på mediciner".

Av en slump blev emellertid Walltins operation inte av, "ty doktorn hade fått sådana förhinder, att min operation måste framflyttas". I samband med detta "inträffade något så märkligt", fortsätter Walltin. Av en händelse hade han fått tag i ett exemplar av tidningen *Frisksport* i vilken han fann "en av Are Waerlands inspirerande, medryckande och livsbejakande artiklar". Det var i samband med detta som en vändpunkt inträffade. I det här fallet kallar Walltin själv händelsen för "vändpunkten [min kursivering] för mig i mitt liv, så fyllt av sjukdom och elände av alla möjliga slag". Enligt Arvidsson (1998, 16) är det emellertid inte alltid självklart vad som "utgör vändpunkter och vad som är följdhändelser". Utmärkande är dock, fortsätter Arvidsson, att vändpunkterna markeras genom någon form av utvärderande kommentar, vilket också märks i Walltins berättelse genom orden "något så märkligt" (*ibid.*).

EFTER VÄNDPUNKTEN

Enligt Lars Christer Hydén (1997, 61) är förändring något som är typiskt för berättande om sjukdom. Detta stämmer väl överens med Walltins berättelse, i vilken scenariot förändras efter vändpunkten och kontakten med waerlandismen. Aktanterna måste därmed delvis bytas ut för att reflektera berättelsens nya riktning. I denna uppställning är subjektet det samma – den sjuke – och målet likaledes att uppnå hälsa, men det är inte längre sjukvården som fungerar som hjälpare. I stället sker en transformation genom vilken läkaren byter plats och blir en motståndare i den sjukas *quest* för att bli frisk. Are Waerland, å andra sidan, blir indirekt en hjälpare.

Figur 3. Situationen efter vändpunkten.

Efter att ha läst tidningen *Frisksport* började Walltin intressera sig för Are Waerlands kostsystem, och började "så smått" pröva sig fram med den laktovegetariska kosten. Det är alltså kontakten med waerlandrörelsen som är aktanten som initierar det nya händelseförloppet. Till en början tog Walltin det "ganska försiktigt", eftersom han undrade hur hans mage skulle reagera på en sådan kost. Men till hans stora förvåning mädde han bra av den nya kosten, och började långsamt återhämta sig från sjukdomen.

Andreas Backa: "Mellan människan och hennes hälsa står läkaren"

Detta är början på tillfrisknandet och liksom hos Hawkins (1990) krisens upplösning.

Efter endast några dagar började min mage kännas betydligt lättare. Mina njurar smärtade inte. Jag fortsatte att äta trots att jag tyckte, att dessa rårivna grönsaker smakade ungefär som gräs. Men huvudsaken var ju, att jag mådde väl, och det gjorde jag sannerligen till min egen ständiga förvåning. Inom mig tändes åter ett nytt hopp. Hur oändligt skönt att ännu en gång se en utväg bort från sjukdomarna...

Sjukdomsberättelser karakteriseras av att den sjuke efter vändpunkten omvärderar situationen, och inser att det var ohälsosamt leverne som ledde till sjukdomen i första hand (Hawkins 1990, 554). Även Walltin framhåller att hans sjukdom var orsakad av den felaktiga kost han åt före och under sjukdomstiden. Förutom att Walltin har insett att läkarna ordinerade olämplig föda, beskriver han även kosthållet i sitt hem, "ett arbetarhem uppe i Norrland", som en delorsak till hans bekymmer med hälsan. Han ställer sig särskilt skeptisk till "kött och annan »kraftig» mat" som man ansågs behöva för att orka arbeta, likaså till kaffe och smörgås, vilket "ansågs som en stor delikatess". Att Walltin väljer att poängtera sin enkla härkomst tolkar jag som att han tidigare ansåg sig tvungen att förlita sig på läkarnas auktoritet och konventionell kost – han förstod helt enkelt inte bättre vid det tillfället.

Under sin sjukdomsperiod levde Walltin till sist uteslutande på "vitt bröd, vitt kött, litet potatismos, te och skorpor". Detta ledde till att han "magrade fruktansvärt" och blev "alldeles utmärglad och orkade endast med möda" ta sig igenom dagarna på arbetet. Walltin återkommer också flera gånger i sin berättelse till de ekonomiska bekymmer som sjukdomen ledde till. Förutom arvoden till läkare och tandläkare kostade även mediciner. Motståndaren i aktantmodellen är följaktligen inte bara läkaren och sjukdomen, utan även de ekonomiska problem som följer i sjukdomens spår. När Walltin beräknade vad det hela hade kostat honom kom han fram till att han "betalt över tusen kronor till läkare och apotekare, utan att bli något bättre. Tvärtom hade mitt onda bara förvärrats". Nu höll dock detta på att förändras som genom ett under. Efter en tid på waerlandkosten hade Walltin blivit så frisk att han kunde ringa till sjukhuset och meddela dem att han "blivit så pass mycket bättre" i sina njurar, att han inte längre önskade någon operation. Själv trodde han att det var den vegetariska kosten som hade gjort honom frisk, men detta kunde läkarvetenskapens representanter inte acceptera.

Jag kan berätta, att jag efter 1 ½ års lacto-vegetariskt levnadssätt reste ned till den läkare, som skulle ha utfört operationen, och bad att få bli grundligt undersökt. Detta villfors, och undersökningen visade, att »det inträffat ett under» med mina njurar enligt läkarens utsago. Men då jag förklarade anledningen, den uteslutande vegetariska råkosten och att jag levat efter Are Waerlands kostreform, ville läkaren absolut inte medge, att detta kunde vara anledningen.

Andreas Backa: "Mellan människan och hennes hälsa står läkaren"

Walltin var dock övertygad och 1936 var han en av 3000 personer, ”de s.k. *solvikingarna*, som avgav löfte att leva 3 år enligt Are Waerlands kostreform”, något som han ”aldrig haft anledning att ångra”. Benämningen solviking kan här ses som en nyckelsymbol (Ehn & Löfgren 2001, 21) för det naturliga och sunda livet som waerlandismen strävade mot (jfr *Waerlandkosten räddade oss* 1948, 13–20). Det går inte att ta fel på Walltins glädje när han beskriver sitt tillstånd efter tillfrisknandet.

Det går nog inte att beskriva den känsla av tacksamhet över återvunnen hälsa och krafter och full vigör, som den känner, som likt mig varit sjuklig i praktiskt taget hela sin ungdomstid [...] nu känner jag mig aldrig trött eller »nere». I stället befinner jag mig i högsta form och arbetsförmåga varje dag av året. Från morgon till kväll. Precis som en genomfrisk människa skall känna sig.

Genom den vegetariska kosten kunde Walltin alltså inte bara återvända till sitt arbete, utan uppnådde även det av Are Waerland utlovade målet ”fullkomlig hälsa” (*Waerlandkosten räddade oss* 1948, 20) och står nu som exempel inför andra sjuka som befinner sig i samma situation som han själv en gång var. Walltin avslutar sin berättelse med att prisa den anda som genomsyrar waerlandrörelsen. Han framhåller även rörelsens etiska grundval.

Jag vill sluta med att säga att jag också av hela mitt hjärta gillar den anda som genomsyrar hela waerlandrörelsen. Det vilar över hela denna rörelse en sund, kristen anda och tillförsikt, som slår en till mötes vid de sammankomster som rörelsen har [...] Ytterligare ville jag peka på den etiska grundval, som rörelsen bygger på. [...] Det måste vara riktigt att leva vegetariskt även av etiska skäl. Det urskillningslösa och grymma slaktandet av våra husdjur kan inte vara riktigt, om man tänker sig närmare in i saken.

Waerlandismen och den vegetariska livsstilen är alltså enligt Walltin förenlig med en kristen livssyn, och dessutom att föredra av etiska skäl. Genom att göra det som är rätt ur en hälsosynvinkel gör man samtidigt det som är rätt ur ett religiöst och etiskt perspektiv. Därmed är Walltins omvändelse även en etisk omvändelse.

RESULTAT

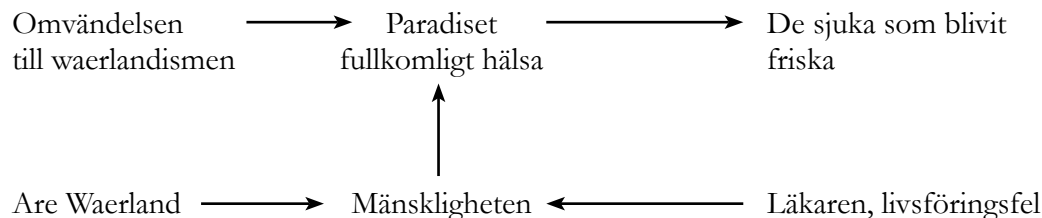
I min analys av köpman H. Walltins berättelse placerade jag berättarjaget som subjekt och hälsa som objekt i aktantmodellen. I början var det sjukdomens inträde som satte igång berättelsens händelseförlopp, men under berättelsens gång inträffade genom den sjukes kontakt med waerlandrörelsen en vändpunkt, genom vilken aktanterna förändrades. Målet – att bli frisk – förblev det samma, men läkaren övergick från att

Andreas Backa: "Mellan människan och hennes hälsa står läkaren"

inledningsvis ha varit en hjälpare till att bli en motståndare när Walltin småningom upptäckte att det i själva verket var den konventionella kosten och livsföringen som orsakade hans sjukdom. I stället var det genom hälsorörelsen och en artikel av Are Waerland i tidningen *Friskisport* som hjälpen kom. Genom förändrad kost enligt Waerlands rekommendationer tillfrisknade Walltin på kort tid från sjukdomen han lidit av i 26 år.

Om man från detta perspektiv ytterligare höjer abstraktionsnivån förändras emellertid aktanterna ytterligare: objektet är inte längre endast att bli frisk och kunna återgå till det gamla livet, utan att uppnå "fullkomlig hälsa" (*Waerlandkosten räddade oss* 1948, 20). Efter vändpunkten har en omvändelse inträffat som har gjort berättaren övertygad om riktigheten i Are Waerlands kostsystem. Läkaren, å andra sidan, blir en falsk auktoritet som snarare än att bota sjukdom främjar ohälsa genom felaktiga kostrekommendationer och onaturliga ingrepp i människokroppen som han desutom tar betalt för. Genom att den sjuke återfår sin hälsa bekräftas både läkarens okunskap och Are Waerlands auktoritet. I sitt storverk *I sjukdomarnas häxkittel* går Are Waerland så långt i sin kritik av läkarvetenskapen att han skriver: "Mellan människan och hennes hälsa står läkaren" (Waerland 1969, 297), ett uttalande som jag även valt som rubrik för artikeln.

Men Are Waerland är ingen frälsargestalt vars nåd den sjuke är beroende av. Snarare framstår Waerland som en tricksterfigur som stjälar kunskapens eld från läkaren och ger till den sjuke. En trickster är, enligt Arvidsson (1999, 63–64), en bråkmakare som "vänder upp och ned på den sociala rangskalan genom att vara smartare än överheten" – här representerad av sjukvården. Från att ha stått i ett beroendeförhållande till sjukvården, besitter nu den sjuke själv kunskapen som behövs för att lösgöra sig ur sjukdomens grepp, och blir i den nya uppställningen av aktantmodellen en av-sändare. Genom denna exklusiva kunskap – ett slags *gnosis* som är överlägsen det som etablissemangen lär – kan den sjuke nå en paradisk tillvaro där sjukdom och till och med trötthet är fullständigt frånvarande. Dessutom kan den omvända waerlandisten ge denna kunskap vidare till andra som behöver den, bland annat genom att berätta sin historia i *Waerlandkosten räddade oss*, och blir därigenom en hälsans apostel som för waerlandrörelsens budskap vidare. Aktantmodellens subjekt blir då den sjuka mänskligheten (eller de nordiska folken) som lever under civilisationens ok.

Figur 4. Situationen efter omvändelsen.

Utgående från denna aspekt är aktantmodellens hjälpare och motståndare, i motsats till Greimas uppfattning, inte mindre viktiga än övriga aktanter (Greimas 1980, 204–205). Snarare är dessa två i en nyckelposition för förståelse av waerlandistberättelser. Inledningsvis uppfattas läkaren som hjälpare, men efter omvändelsen blir han en motståndare och Waerland blir likt folktrons djävul en hjälpare (Wolf-Knuts 1991, 268ff) som ger individen tillträde till kunskap som tidigare varit reserverad för en högre makt. Waerlandistberättelser har genom trickster- och apostlakoncepten samt släktskapet med omvändelseberättelser starka religiösa drag. Religiösa föreställningar som sekulariserats i modern tid har tidigare uppmärksammats av flertalet skriftställare, exempelvis Karl Löwith ansåg att försynen eller Guds omsorg om världen genom upplysningstidens förnuftskult förvandlades till idén om framsteget (Löwith 1949, se Lyon 1998, 13–14). Detta synsätt öppnar för ett modernitetsperspektiv på waerlandrörelsen.

Utmärkande för modernitetens världsbild är brottet med traditioner och konventioner (Lyon 1991, 31). Tron på förnuftet ger människan friheten att underkänna av traditionen legitimerad kunskap (Berg 1992, 180). Men modernitetens inneboende reflexivitet undergräver i förlängningen även förnuftet, och erövrande av säker kunskap blir syvende och sist ändå en omöjlighet (Giddens 1994, 44). I det förmoderna samhället förlitade sig den sjuke kanske på Gud eller på en klok gubbe. I det moderna samhället förväntas människan förlita sig på läkaren, men eftersom denna auktoritet visat sig falsk revolterar waerlandisten mot den. Sålunda förflyttas fokuset från kollektivet till individen som nu själv blir tvungen att ta ansvar för sin egen hälsa. "Hälsa" blir ett begrepp på individnivå. I enlighet med Marshall Berman (1995, 91; jfr Berg 186f) framträder här modernitetens förändringstanke: den moderna människan har en inneboende potential till förändring och hon ska själv arbeta disciplinerat för att nå denna förändring, i det här fallet att bli fri från sjukdom. Härtill kommer upplysningens tanke om perfektion, som leder till en föreställning om ett liv utan sjukdom och människan som likt en maskin disciplinerat kan arbeta från morgon till kväll utan att bli trött.

Men inneboende i waerlandismen finns även en kritik av moderniteten. Det är den civiliserade kosten och den moderna läkarvetenskapen som har gjort att människan fjärmats från sitt förment naturliga tillstånd och därigenom blivit sjuk (jfr *Waerland-kosten räddade oss* 1948, 17). Genom sin civilisationskritik är Are Waerland en trickster även i ett större modernitetssammanhang, och i waerlandrörelsen kan skönjas drag som i dag skulle benämnas postmodernt tänkande. Etablerade sanningar om kost, hälsa och livsföring raseras av Waerland och därmed utmanas tilltron till vetenskapen, här representerad av läkaren (Lyotard 1994; se Lyon 1991, 22–23). I stället blir hälsa ett individuellt projekt där individen själv måste skapa sin hälsa till den grad att det hela får religiösa drag. Allteftersom det moderna tänkandets kristillstånd börjar uppenbara sig blir Are Waerland och solvikingarna tvingade att söka inspiration ur ett förmodernt sammanhang, något som är utmärkande för postmodernitetens ontologiseringstendens (Ziehe 1989, 157; Lyon 1993, 105–108). Waerlandismen ger sålunda uttryck för en kritik av det moderna, samtidigt som den i sig också är en produkt av moderniteten.

SAMMANFATTNING

Jag har i den här artikeln studerat transformation i en berättelse ur boken *Waerlandkosten räddade oss – Femtio waerlandister berättar* (1948). Berättelsen, skriven av köpman H. Walltin, har jag studerat utifrån Algirdas Julien Greimas aktantmodell. Denna har jag i syfte att komma åt förändringsaspekten kombinerat med Anne Hunsaker Hawkins struktur för sjukdomsberättelser, vilka bär tyliga likheter med religiösa omvändelseberättelser. Jag har därtill gjort en ansats att placera in waerlandismen i en modernitetskontext.

Transformationen har jag studerat genom att ställa upp tre olika aktantmodeller: en som beskriver situationen före berättelsens vändpunkt, en som beskriver situationen efter vändpunkten och ytterligare en som på en högre nivå av abstraktion tolkar situationen ur ett modernitetsperspektiv. I den första (figur 2) strävar den sjuke efter att bli frisk. Sjukdomen är motståndaren som han slåss mot, men i praktiken är den sjuke utlämnad åt läkarvetenskapens makt, och situationen blir i Walltins fall mer och mer desperat. I den andra modellen (figur 3) har den sjuke blivit medveten om waerlandrörelsen, och börjar nu betrakta läkaren och den civiliserade kosten som en motståndare snarare än som en hjälpare.

Genom waerlandkosten blir dock den sjuke som genom ett under botad och senare en förkunnare – en hälsans apostel – av det waerlandska budskapet, vilket framgår av den tredje modellen (figur 4). Are Waerland själv framstår som en tricksterfigur som inte bara utmanar skolmedicinens hegemoni och rådande konventioner gällande kost och livsföring utan också moderniteten i sig. Därigenom öppnas ett modernitetskritiskt, tidigt postmodernt perspektiv, där tilltron till etablerade sanningar har raserats och förtroendet för vetenskapen har gått förlorat. I stället blir hälsa för waerlandisten ett individuellt projekt där den sjuke själv måste skapa sin egen hälsa.

LITTERATUR

- ANTTONEN, PERTTI, J. 1993: Folklore, Modernity, and Postmodernism: A Theoretical Overview – Pertti J. Anttonen & Reimund Kvideland (eds) *Nordic frontiers. Recent issues in the study of modern traditional culture in the Nordic countries*. Nordic Institute of Folklore, Turku. (NIF Publications 27.)
- ARVIDSSON, ALF 1998: *Livet som berättelse*. Lund: Studentlitteratur.
- ARVIDSSON, ALF 1999: *Folklorens former*. Lund: Studentlitteratur.
- BERG, MAGNUS 1992: Modernitet. – Frykman, Birgitta Skarin & Brembeck, Hele-
ne (red.) *Brottningar med begrepp*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- BERMAN, MARSHALL 1995: *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*.
Lund: Arkiv förlag.
- EHN, BILLY & LÖFGREN, ORVAR 2001: *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- EKLÖF, MOTZI 2005: Vegetarisk (rå)kost och det reformerade livet. Maximilian
Bircher-Benner och de svenska hälsokostströrelserna. – *Lychnos. Årsbok för idé- och
lärdoms historia*, 2005.
- FÄRNLÖF, ÅKE, SVEDROS, KURT & FRISK, PER 2007: *I hälsans tjänst. Hälsorö-*

Andreas Backa: "Mellan människan och hennes hälsa står läkaren"

- relsen och hälsobranschens historia*. Stockholm: Hälsokostrådets Förlag.
- GIDDENS, ANTHONY 1996: *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- GREIMAS, ALGIRDAS JULIEN 1980: *Strukturalista semantiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- HAWKINS, ANNE HUNSAKER 1990: A change of heart. The paradigm of regeneration in medical and religious narrative. – *Perspectives in Biology and Medicine*, 33 (4).
- HOLBEK, BENGT 1987: *Interpretation of fairy tales. Danish folklore in a European perspective*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- HYDÉN, LARS-CHRISTER 1997: Illness and narrative. I: *Sociology of Health and Illness*, 19 (1).
- JOBSON, RICHARD 1976: Are Waerland – en levnadsbeskrivning. – Jobson, Richard (red.) *Are Waerland och hans verk – och vad hände sedan?* Täby: Hälsofrämjandet.
- LIEDMAN, SVEN-ERIC 1997: *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm: Bonnier Alba.
- LYON, DAVID 1998: *Postmodernitet*. Lund: Studentlitteratur.
- LYOTARD, JEAN-FRANCOIS 1994: *La condition postmoderne*. Paris: Éditions de Minuit.
- LÖWITZ, KARL 1949: *Meaning in history. The theological implications of the philosophy of history*. Chicago: University of Chicago Press.
- WAERLAND, ARE 1969: *I sjukdomarnas häckkittel*. Stockholm: Reformförlaget.
- WOLF-KNUTS, ULRIKA 1991: *Människan och djävulen. En studie kring form, motiv och funktion i folklig tradition*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- ZIEHE, THOMAS 1989: *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet. Essäer sammanställda av Johan Fornäs och Joachim Retzlaff i samarbete med författaren*. Stockholm: Symposium.

Forskningsmaterial

WAERLANDKOSTEN RÄDDADE OSS 1948: Lidingö: Waerlands Månadsmagasins Förlag.

Andreas Backa är filosofie magister i folkloristik från Åbo Akademi.